

MOD SKADEDYR

Roden fordriver myrer (1792; 1), som værn mod bremses gnides hestens mule og bringe med skarntyde (VSjælland; 2). Knust skarntyde, malurt og alant gnides på kvæg mod lus (3).

Hvedekorn opblødt i stærkt dekokt af skarntyde anbefales 1818 til giftudlægning for mus (4), hvede kogt med planten dræber rotter (5).

Blomsterne kogt med alun farver ulden gul (6).

LITTERATUR: (1) 792 2,252; (2) 965 13/11 1934; (3) 83 203; (4) 662 4,2,81; (5) 178 1954,60 (1821); (6) 696 1761,151.

TALEMÅDER, I PROSA OG POESI

»Ja, jeg kender nok karse«, sagde bonden, han åd skarntyde.

»Skarntyde mølle« – opdigtet sted; »du gør dig store forestillinger om Skarntyde mølle, som du aldrig har set og aldrig får at se« (1); i Gerup skov ved Fåborg boede en klog mand imidlertid i »Skarntydemøllen« (2); sml. s. 317.

De hvide blomsterskærme er yndige, løvet er elegant – og stængelen har pletter som blod *Christian Elling* (3). – Skønt sporløs giftig dåd, fra top til rod · til evig tid din glatte, hule stængel · er farvet rød af Sokrates' blod *Johs. Boolsen* (4).

LITTERATUR: (1) 488d 531; (2) 273 12; (3) 213 142; (4) 88 28.

Løvestikke, *Levisticum officinale*

100–150 cm høj stærkt krydreduftende plante med kraftig rodstock, glatte blåduggede stængler, glinsende blade og bleggule blomster. Tidligere dyrket i bønderhaver til husdyrmedicin (1), nu undertiden som krydderplante, forvildet hist og her. På Bornholm findes den som staude i mange haver. Uvist af hvilken grund er løvstikken blevet plantet på nogle kirkegårde, således (1885) ved St. Ibs kirke Bornholm og Vigerslev kirke Fyn (2).

Løvestikke 1648ff, folkeetymologisk (omtydet) af det oprindelige botaniske slægtsnavn *Ligusticum* 'plante fra Ligurien' (den nære Orient); talrige varianter med forled som løv-, lov-, lo-, lugt-, lod- til -stilk, -stik, -stok.

Pestilensurt Fyn, *gedeurt* og *svinekål* Himmerland, *svinerod* Fakse, *kourt* NVSjælland (Ørlev); *maggiurt* 1929ff efter navnet på en suppe-

Skarntyde brugtes i klosteret som et middel til at bevare kyskheden. Maleri af Jørgen Sonne, 1866. Overfor: Blomstrende skarntyde. (ES).

ekstrakt, jf. *suppeurt* 1942ff, *dronning Ingrid's suppevisk* Fyn, *krydderurt* København, *vild sel-leri* Møn (vild = uægte) (3).

LITTERATUR: (1) 73 1802,135; 941 67 (o. 1850); (2) 19 184f; (3) 689 1,848–51; 634 12129; 161 1906/23:286.

LÆGEMIDLER; MOD TROLDDOM

Harpestræng-afskrifter o. 1300 (1): fremmer fordøjelsen, gives mod leverlidelser, mavesmerter, »vinde« og rumlen i maven, er urindrivende. 1400-t: vandafkog drikkes mod blæresten; er komponent i regnvandsafkog på udskudt endetarm; saften dryppes i øjnene på patient, som er blevet lam og har mistet mælet (2). Giver smukt hår og god lugt (3). Frøene indgår i middel for blæresten og mod ondt i brystet (4).

Christiern Pedersen 1533: øl- eller vinafkog drikkes for lever- og miltilidelser (29b), bestanddel af plaster mod forstoppet livmoder (68a), vinudtræk af frøene uddriver dødt foster (72a), mod spolorm indtages de knuste frø med vin eller øl (45a), te af de knuste rødder og hampefrø drikkes for »pokker og værk« (86a), vindekokt af løvestikke, nyserod, fennikel og rejnfan tjener til salve på spedalske sår (82a).

Henrik Smid 1546ff (5): den tørrede og pulveri-

serede rod anvendt i mad er godt for kold mave, fremmer fordøjelsen, fjerner overflødig vædske, stiller drukket med vin alle indvortes smerter, uddriver urinen, gift og menstruationen. Drikker diegivende kvinde vinafkog af bladene, kommer der atter mælk i brysterne. Vindekocht af rod og frø uddriver gulsot og »den sorte melankoli«. Røg- og dampbad med løvstikke og lænderne badet med udtræk er sten-, menses- og urindrivende. Knuste frø lægges på bid af hugorm, edderkop, gal hund, øgler og skorpioner, stiller smerten og uddrager giften. Kvinde i barselseng bør bruge urten i mad og drikke og tage sædebad med den, hun renses da bedre efter fødselen. Linnedklud vædet med løvstikkevand lægges på hævelse i hovedet, det anvendes til gurgling af »ond og såret hals eller strube«, halsonde læges, når man ofte indtager drik gennem en løvstikkestængel. Ansigt badet med løvstikkevand bliver »klart, hvidt og skønt«; fjerner overalt på kroppen røde og blå pletter efter skab eller bylder. Løvstikkevand til badning eller som omslag læger sår i munden, anus og på kønsdelene.

Simon Paulli 1648, 269: knuste rødder og frø indtages i vin for smerter af tarmluft og mod ophørt vandladning som følge af »koldpis« eller blæresten. Den friske eller tørre urt indgår i omslag for stensmerter og ophørt menstruation. Dekocht af planten benyttes til badning af skab. Det er i pesttider meget gavnligt at have løvstikke hængende foran dørene og holde roden i munden og tygge på den som værn mod smitte; den tørrede og pulveriserede rod indgår i sveddrivende drik til pestbefængte.

Eddikeudtræk af løvstikke-, pimpinelle- og kvan-rod indtages mod pestsmitte (1632; 6).

Løvstikken blev forhen anvendt mod sindslidelser (1800; 7). Den knuste rod indtages i varmt øl for »modersyge« (8), er komponent af brændevinsudtræk mod feber (9), koldfeber = malaria (10), indre smerter (9); roden sat på brændevin drikkes for vattersot (NSjælland; 11) og gift (12). Bestanddel af middel til indgnidning for gift (13), man lægger den kogte plante på giftsmertende lemmer (Himmerland; 14).

Den knuste rod indtages med øl for ophørt menstruation, saften har været anvendt til at fremskynde fødselen (1800; 7). – Knuste løvstikkefrø indgår i vin eller urtevand for blæresten (o. 1720; 10). Den knuste rod taget med varmt øl virker urindrivende (1700-t; 15), te af bladene drikkes for vandladningsbesvær (VLolland; 16), roden anvendes som urindrivende middel (17).

Løvstikke, slibestensvand m.m. indtages mod »forgift og edder« (15); bladene bindes på bid af slanger og øgler (Slesvig-Holsten 1757; 18), man skal drikke reven løvstikkerod i nymalket mælk og noget heraf lægges på biddet (19). Bladene bruges som omslag og mælkedekocht drikkes mod blodforgiftning (Slesvig o. 1900; 20). – Løvstikke og rude blandet med honning og havregryn tjener til plaster på hævelser og smerter i knæene (21). Roden indgår i omslag på bylder (22). For ondt i halsen suges mælk gennem plantens hule stængel (Alstrup Himmerland; 22b).

Løvstikken skal på Agersø have været anvendt som abortivum (23).

Et udtræk er en opkvikkende morgendrik; læge M. Hindhede (d. 1945) erklærede: Hvis hele landets befolkning brugte denne plante, ville alle lægerne dø af sult eller være nødt til at søge anden beskæftigelse (24).

Farmakopeen 1772 anfører rod og frø; roden sælges på nogle apoteker.

I *kringgården*, der er mindre end kålgården (køkkenhaven), står altid en løvstikke til at kurere med, og det »både naturligt og overnaturligt« (Vesterbølle NJylland; 25). Løvstikkens rod og frø er »et af dyrlægens kraftigste, mest oplivende og gennemtrængende midler ... Den vokser også i næsten enhver bondes have, da den bruges som forebyggelsesmiddel mod al sygdom hos hornkvæget, mens det sættes på græs« (1804; 26).

Roden og bladene gives for alle husdyrs (Egtved) og især koens sygdomme (27), indgår i en række universalmidler for kvægsygdomme (28) og mod svinesyge og -død (1600-t; 29). Man stikker af og til en visk løvstikke i halsen på køerne (NSjælland o. 1850; 30) og gnider syge køer med løvstikke mellem klovene (NVSjælland; 31). En syg ko får løvstikkerod, salt og sod kogt sammen til en grød, og dyret skal slås med en kistenøgle mellem hornene, mens det æder grøden (Reersø; 32). – Om foråret, før køerne første gang kommer på græs, får de en tot græs med løvstikke i, så holder de sig raske (33), kraftesløse køer vaskes med en te af løvstikke og enebær (Strøby Stevns; 34); hen på sommeren giver man dem en flaskefuld løvstikkevand og smører mulerne med tjære (Grumløse SSjælland; 35). En ko uden ædelyst får løvstikke i foderet (Lidemark SSjælland; 36). Mælkeydelsen stiger, når koen får løvstikke i græs, hø eller med brød, aske og salt (1632ff; 37). Giver mælken ikke smør, skal køerne have

Løvtikke har fundet udbredt anvendelse i behandlingen af kvægets sygdomme, bl.a. mod kalvekastningsfeber. Maleri af N. P. Mols, 1886.

løvtikke (Odsherred; 38), er mælken ikke fed nok en kage af rugmel og løvtikke (Roskilde-egnen; 39). – Det hævdes, at kød og mælk af køer, som æder løvtikke, får en ubehagelig smag (7), forsøg anstillet af dyrlægen E. Viborg viser, at det ikke er rigtigt (40).

Løvtikke, husløg og kabbeleje kogt med havregryn og fedt indgives kreaturer med »rygblod« (Slesvig-Holsten 1757; 18), for kvægst løvtikkeolie eller plantens saft (1700-t; 41). »Løvtikken havde man stor respekt for«, køer med løse tænder og ømme klove gnides om mulen med bladene (N og NVSjælland; 42), endnu 1924 omtalte dagspressen denne plantes brug mod mund- og klovesyge (43).

Syge køer, især med lungesygge, får løvtikke ind med salt, for trangbrystighed stopper man den stærktkrydrede urt i koens mund, så den må æde den (44); roden nævnes i råd for oksens ondartede lungesygge og kvægets blodpis (45). Te af løvtikke bruges meget mod trommesyge (Him-

merland; 14), af roden for diarré (NVSjælland; 46); ko med blodpis skal have en håndfuld løvtikke og hyldeblomster (evt. malurt) kogt i vand (47). Hugormebidt ko får løvtikkeblade at æde (Alstrup Himmerland; 47b).

Dør kalvene, giver man koen en te af roden og »johannesrod« (mangeløv?) en måned før kælvningen (VJylland; 48); roden indgår i middel mod kalvekastning (49) og frøene i medicin til køer efter kælvningen (1640; 50), et dekokt af bladene driver efterbyrden ud og renser børen (MSjælland; 12), koen får en blanding af malt, løvtikke, salt sild og brændevin (LL. Lyngby NSjælland; 50b). Byld i yveret: salve af løvtikke og »blodurt« i mælk (slutningen af 1700-t), yverbetændelse bades med dekokt (45).

Løvtikke er bestanddel af middel for hestens lunge- og leversygdomme og mod dens springorm, roden i sårmiddel og i blodstillende middel ved åreladning (51), – af råd for sygdom hos får, fårekopper og »retsne« (52), – i te til svin

Uddeling af mad til nødlidende i København. En kvist løvstikke kunne give smag til selv den tyndeste suppe. Tegning af Knud Gamborg i Illustreret Tidende 21-3-1886.

mod forstoppelse (Lolland o. 1860; 53); stivsyge svin får et rodstykke stukket gennem hul i øret (Stevns; 54), sml. nyserod bd. 2.

For sygdom hos mennesket røges med løvstikke (49), roden indgår i brændevinsudtræk til menneske, der er blevet »fordærvet« (13). Moder til stumt barn drømte, at hun i dige skulle finde en løvstikke; den blev gravet op, barnet fik nymalket mælk gennem stængelen og kunne straks efter tale (Malle ved Løgstør; 55).

Planten anbragt under staldens dørtrin bringer lykke til kreaturerne (56). Som værn mod kvægets forhekselse indgiver man løvstikke (57), i

universalmiddel mod trolddom (58), det hjælper også, når fløden ikke giver smør, og for sygdom hos svin (59). Første udbindingsdag gnider man kørerne med løvstikke, så er de beskyttet mod hekseri o.a. ulykke (Felsted Sønderjylland; 60). Roden er bestanddel af brændevinsudtræk til »fordærvede« husdyr (13). Klog kone i Vindblæs Himmerland lagde løvstikkerod og flyverørn samt seddel med trylleformular ved staldens dørtrin, så fik man held med kreaturerne (61). Mangler ved mælken, som skyldes hekseri, opheves med løvstikke m.m. i smørkærnen (62). – I en gård blev St. Hans nat hængt en saks på havens løvstikke, for at den (planten) ikke skulle blive forhekset (63).

Ulve samler sig, når der blæses i en løvstikke-stilk (64). Roden o.a. substanser lagt i skoven får vilde dyr til at nærme sig (65).

LITTERATUR: (1) 343 63f,161; (2) 15 60,72,80; (3) 343 281; (4) 348b 27,45; (5) 841 1577,55; (6) 1004 100; (7) 739 2,363; (8) 32 1856,41; (9) 273 180,204; (10) 488o 39,149,189; (11) 450 190; (12) 255 1916,212-14; (13) 488o 230,235; (14) 634 12129; (15) 488o 121,165; (16) 107; (17) 37 1939,454; 599b 2,88; (18) 677 1757,687,689; (19) 488o 143; 488i 4,614; 328f 2,93; (20) 634 13473/13; (21) 488o 145; 1008 4,1916,531; (22) 488o 119; (22b) 413a 20; (23) 402 77,1934,1127, 227 44,1934,562f; (24) 882 nr. 46, 1957; (25) 488f 1,38; (26) 667 7,1804,47 jf. 178 1956,83-88; (27) 161 1906/23:333; 488i 6,2,474 (dekot); (28) 328f 1,59f; 83 213; 255 1916,214 (MSjæll.); (29) 83 311; (30) 497 1,1949,15; (31) 253 1931,86; (32) 161 1906/23:294; (33) 830 4,1885,52 (SFyn) og 12,28; (34) 699 10; (35) 161 1906/23:608; (36) 161 1906/23:502; (7) 1004; 519 84; 328f 2,104; 488 9,1888,386 (1700-t); (38) 24 54; (39) 161 1906/23: 179; (40) 667 7,1804,49; 969e 4,1805,211-14; (41) 902n nr. 41; (42) 255 1916,214f; 253 7,1931,86; (43) 166 10,1926,86; (44) 19 183f; (45) 83 154,171,189f; (46) 161 1906/23:286; (47) 966 1,1808,339; (47b) 413a 20; (48) 488j 6,133; (49) 328f 1,59,61; 83 253; (50) 83 261; (50b) 413a 19f; (51) 83 59,113,128,142; (52) 83 288,293; 328f 2,244; (53) 783b; (54) 161 1906/23:540,547; (55) 488i 4,620; (56) 328f 2,68; (57) 1004 1632; 488 9,1888,386 (1700-t); 466b 168 (Valborgaften, VSjæll.); (58) 328f 1,63 jf. 2,33,104; (59) 328f 1,54; 1008 4,1916,529; (60) 161 1906/23: 3224; (61) 161 1906/23:1606; (62) 328f 1,35; (63) 488i 6,1,393; (64) 488i 6,393; (65) 328f 1,101f.

ANVENDELSE SOM SUPPEURT M.M.

Den tørrede og pulveriserede rod »er en kostelig rod til at berede maden med ligesom peberen« (1546; 1). Dyrkes i haver og er »en almindelig og velbekendt urt«, men »både urten og frøet ... har en stærk og skarp smag, så at der ikke findes ret mange, som ret kan fordrage den« (1648; 2). De unge stængler og blade kan spises (1800; 3). Man kommer et par blade i grønkålsuppen og saucer (Slesvig o. 1900; 4), lidt afkog eller hakkede bladflige bruges til kogt fladfisk og torsk (ØMøn; 4b), roden og bladene giver en kraftig krydret smag omtrent som bouillonterninger, derfor kaldes planten *maggiurt*, *suppeurt*; krigsåret 1942 brugte et fjerkræslageri på Sjælland løvstikke til fremstilling af hønssekødsuppe, og den blev dertil avlet på store arealer (5). Bladene kan anvendes som purløg og dild, tørrede blade til krydder-

eddike og urteekstrakt, den knuste rod eller plante som krydderi i fars, sauce og pølser (6). Rodens æteriske olie anvendes i parfumer og til parfumering af tobakker (7).

Hvis kørerne gnaver tøjret over, hjælper det at gnide rebet med løvstikke (8).

Mælkekar vaskes med afkog af løvstikke, dild, nælde og kommenstængler (1794; 9); planten bruges til at skure mælkebøtter med (Odsherred; 10).

LITTERATUR: (1) 841 1546.88a; (2) 697 269; (3) 739 2,363; (4) 634 16683/19; (4b) 413a 19; (5) 166 1926,86; 107 1943; (6) 895 52; (7) 599b 2,88; (8) 398 1806,269; 638 3,1840,74; 32 1856,41; (9) 194 4,231; (10) 24 24.

Mesterrod, *Imperatoria ostruthium*

Indtil meterhøj glat plante med dobbelt tredelte, dybt fligede blade og i juli-august store hvide blomsterskærme.

Hjemmehørende i Mellemeuropas bjergegne, som lægeplante sandsynligvis ført af munke til Norden. Omtales 1688 fra Bornholm og o. 1885 som alm. dyrket i bornholmske bønderhaver, fandtes 1800-t også i næsten alle jyske haver, o. 1920 er den alm. i haver ved Hobro (1). Flere steder forvildet.

Mesterrod 1678ff, *mesterurt* slutningen 1400-t, *mesterurt* begyndelsen 1500-t ff, *mestermandsrod* 1800-t, omdannet til *ministerrod* København; menes oversat fra slægtsnavnet *Imperatoria* ligesom *kejserurt* o. 1700-1839. *Ostris* o. 1300-1700-t, *astriks* 1533-o. 1700 o. lign. af artsnavnet *ostruthium* (med uvis oprindelse). *Storskærm* 1793ff er konstrueret; *holdsurt* Farre MJylland (1919), brændevinsudtræk anvendt for hold = muskelsmerter. (2).

LITTERATUR: (1) 73 1802,132; 488i 6,2,477; 19 181; 540 38 jf. 44; (2) 689 1,758-60.

LÆGEMIDLER; MOD TROLDDOM

Mesterrod har en række (navnlig veterinære) applikationer fælles med løvstikken (s. 319).

Harpestræng-afskrifter o. 1300 (1): den knuste rod blandet i vin drikkes for leversygdom, gulsot, hævet milt, blæresten og hoste, anbringes på kønsdelene for at uddrive dødt foster; blandet med eddike og polenta (tyk majsgrød) renser den spedalskhed; saften i bygafkog fjerner